

k.11.
5875

„COLECȚIA APOLLO“
ORAȘE ȘI LOCURI DE ARTĂ

CETATEA ALBĂ

de

PAUL NICORESCU

cu 25 de reproduceri

EDITURA „RAMURI“ — CRAIOVA

100 1003

6644

911(S7)

Nu se împru-
mută acasă.

„COLECȚIA APOLLO“
ÎNGRIJITĂ DE
AL. BUSUIOCEANU

ORAȘE ȘI LOCURI DE
ARTĂ ROMÂNEȘTI

Biblioteca Documentară
Piatra Neamt
Regiunea Bacău

CETATEA ALBĂ

DE

PAUL NICORESCU

10143
~~6.644~~

k. 11.
5875

CETATEA ALBĂ

Cine călătorește prin Sudul Basarabiei, dinspre Galați către vărsarea Nistrului, este impresionat de aspectul caracteristic al acestei regiuni. Pe stânga se văd coborînd dinspre Nord-Est ultimele ramificații ale dealurilor podișului moldovean, iar pe dreapta se zăresc pânzele alungite de apă ale lacurilor ce se întind până departe spre Sud. Lacurile care sunt ramificații de ale fostului mare golf pe care l'a umplut delta Dunării, au apă dulce, iar cele care sunt în legătură cu marea, au apă sărată, vara chiar supra-sărată, căci evaporațiunea intensă le concentrează. Toate aceste lacuri, ca și văile, sunt rezultatul unei formidabile opere de eroziune a puhoaelor de apă ce s'au scurs în decursul timpurilor spre Pontul Euxin. Sub stratul de pământ vegetal negru, se află o pătură grosă de loess fin, adus de vânturi și spălat de ape, iar mai jos este un strat adânc de calcar moale cochilifer care se taie ușor cu ferăstrăul și din care se pot face construcțiuni.

Dela gara Culevcia înainte terenul devine perfect orizontal. Nimeni n'ar crede că această stepă se întrerupe brusc. La vre-o 40 km. mai departe, deodată apare o vegetație bogată, vii și grădini întinse, dincolo de care se zărește pânda largă de apă a Limanului Nistrului.

Mai toată această regiune este arabilă. În Mai, cât se vede cu ochiul, este aci o mare nesfârșită de spice. Dacă plouă la timp, în Aprilie și Mai, bogăția recoltei este extraordinară; satele se umplu de pae și de grâne. Dacă nu plouă, atunci semănăturile se usucă văzând cu ochii și o foamete cumplită amenință cu pieirea oameni și animale. Spre sfârșitul lui Iunie, arșița evaporează și ultimele băltoace rămase dealungul albiilor șerpuite și adânc săpate în loess ale celor câteva pârae ce coboară primăvara din regiunea dealurilor dela Nord. Ultimele resturi de vegetație sunt parcă arse. Toată regiunea are aspectul unei stepe a morții. De aceea cei vechi o și numeau ἡ τῶν Ἰετῶν ἐρημία. *solitudo Getarum*, pustietatea Geților.

În timpuri străvechi această regiune a fost locuită de Cimerieni, un popor probabil de neam tracic. Dintre nenumăratele movile ce se află în Basarabia de Sud, multe conțin morminte de ale acestor Cimerieni. Acest fel de movile sunt de obicei ascuțite și conțin un dolmen adică două pietre mari în picioare, peste care se află așezată ca un capac o a treia formând astfel un sarcofag

primitiv. Înăuntru se află scheletul defunctului așezat ghemuit. Osemintele poartă urme de colorare roșie, ceea ce arată că cadavrul era boit în întregime cu această culoare.

Herodot povestește cum începând să emigreze în masse mari Scyții dinspre Asia, șefii Cimerienilor s'au adunat la sfat, să hotărască ce e de făcut. Unii au fost de părere să-și apere patria până la ultima picătură de sânge, iar alții socoteau că orice rezistență fiind inutilă, era mai bine să emigreze. Discuțiile au fost atât de violente încât au dus la o încăerare sângeroasă, în care o mare parte dintre șefi au căzut ucizându-se între ei. Supușii îndurerăți i-au îngropat în movile mari, care, ne spune Herodot, se puteau vedea pe malul fluviului Tyras, — Nistrul de azi, — și apoi au pornit pe la Nordul Mării Negre, emigrând spre Asia Mică. Aceasta s'a întâmplat cam prin secolul VIII înainte de Cristos.

În a doua jumătate a secolului VII înainte de Cristos, marele și înfloritorul oraș Milet din Asia Mică a înființat o mulțime de colonii la Marea Neagră și printre acestea, aci aproape de gura fluviului Tyras, o colonie cu acelaș nume. Era mai mult o factorie pentru exploatarea comercială a teritoriului udat de această arteră de comunicație pe care năvile pot să avanseze până dincolo de Moghilău, adică peste 400 km. în interior. În acest timp populația indigenă era în cea mai mare parte formată din Geți, cari se extinseseră dinspre Carpați și din Sudul

Dunării, amestecați cu rămășițe de Cimerieni, cu cari erau de altfel înrudiți. Massa cea mare a Scyților era așezată în Sudul Rusiei de azi, de unde exercita peste aceste regiuni numai o slabă dominație.

Știrile vechi pe care le avem asupra coloniei Tyras sunt destul de rare. Herodot, vizitând pe la mijlocul secolului V înainte de Cristos Pontul stâng, întorcându-se din Olbia trecu și pe la Tyras, numind pe locuitorii *Tyritai*, ceiace ar însemna mai degrabă locuitorii unei regiuni decât ai unui oraș. Dar era un obicei al autorilor vechi și mai ales al lui Herodot, de a numi o colonie cu numele mai generic al regiunii unde era așezată.

Tyriții ocupau cu viile și cu fermele lor toată regiunea de pe malul drept al Limanului. Exista însă și un oraș propriu zis, după cum au dovedit-o săpăturile, care au scos la iveală atâtea obiecte, inscripții și monete.

Un fragment de inscripție din anul 424 înainte de Cristos, găsit la Athena, îndreptățește presupunerea că Tyras plătea în acest timp confederațiunei delice din care poate făcea parte, o contribuție de un talant, adică o sumă egală cu aceea pe care o plăteau Olbia și Nymphaeum, alte colonii din Nordul Mării Negre. Pe la sfârșitul secolului IV Tyras începe a bate monete foarte frumoase în argint și în bronz. În timpul lui Philip, tatăl lui Alexandru cel Mare, Tyras intră în sfera de influență macedoneană și ni s'au păstrat chiar, cu inscripția Basi-

leus Lysimachus, unul din urmașii lui Alexandru, două monete de aur, singurele cunoscute, dintre care una se află în colecția Academiei Române, iar cealaltă la British Museum din Londra.

Puțin după această perioadă de maximă înflorire, în secolul III înainte de Cristos, coloniile grecești din Pontul stâng sunt din ce în ce mai strâmtorate de Scyții puși în mișcare de invazia Sarmatilor dinspre stepele Asiei, de năvala Celților și a Bastarnilor și în fine iarăși de Sarmati. După ce stau un scurt timp sub protectoratul lui Mithradates, regele Pontului, după anul 60 înainte de Cristos, Tyras și celelalte colonii grecești sunt atacate și prădate prin expedițiunea fulgerătoare a Geților conduși de Burebista. Trecând și această năvală, coloniile grece se refac cu încetul și intră în zona de influență a Romanilor, cari își extind dominațiunea până la gurile Dunării.

Sub Impăratul Claudiu, în anii 52 — 53 după Christos, guvernatorul Moesiei, Tiberius Plautius Aelianus, stabilește dominațiunea romană în mod efectiv asupra acestor teritorii. Trecerea sub stăpânirea romană a avut așa de mare importanță pentru Tyriți, încât în anul 56 după Christos ei considerau că a început o nouă eră, numărând anii în noul lor calendar dela această dată.

Sub dominațiunea romană, Tyras primi privilegii care-i asigurau o anumită autonomie și ajunse, împreună

cu celelalte colonii grecești la o mare prosperitate, până în anul 238 după Cristos, când este distrus de marea năvală a Goșilor, care nimicesc toate coloniile și invadează Moesia. De aci încolo acest teritoriu rămâne pentru mai bine de zece secole, marele drum de trecere pentru popoarele barbare, care invadează Europa venind fără întrerupere ca niște valuri dinspre stepa scito-siberică.

În răstimpul dintre diferitele invaziuni, pe locul vechei colonii se formau pentru scurt timp nuclee de așezări, care însă dispăreau iarăși sub uraganul unei noi invazii. Dela jumătatea secolului XIII înainte, stăpânesc în aceste regiuni Tătarii. Cam pe la 1330 a suferit aci martiriu din partea lor, Sf. Ioan cel Nou. În a doua jumătate a secolului XIV, consolidându-se tânărul stat al Moldovei, domnii acestei țări își întind repede stăpânirea până la Nistru. Un document din această vreme, dacă este autentic, ne arată ca locțiitor al Domnului la Cetatea Albă pe boerul Iacșa Litavor, care raportase o biruință asupra Tătarilor pe Nistru. Dar încă pe vremea stăpânirii Tătarilor, sau ceva mai târziu, poate sub stăpânirea moldovenească, neobosiții Genovezi au avut aci o factorie comercială, numind localitatea Moncastro. Nu se poate preciza exact, când anume s'au stabilit Genovezii și până când au stat. Săpăturile și cercetările făcute în cetate nu ne-au putut lămuri ce anume părți din ziduri s'ar putea să fi fost făcute de ei. Prezența Genovezilor la Cetatea

Albă nu însemnează de altfel că ei au avut și stăpânirea orașului și deci a cetății.

În 1421 călătorul francez Guillebert de Lannoy, în drum din Polonia spre Constantinopol, ne dă cele dintâi știri despre Cetatea Albă. Aproape de oraș el este atacat de hoți, bătut împreună cu tălmaciul său, rănit la braț, jefuit de vre-o sută de galbeni, despuiat până la cămașe, și legat de un copac pe malul Nistrului, unde rămase până a doua zi dimineață, când hoții îi dădură drumul. Părcălabul orașului luă măsuri severe și foarte curând tâlharii sunt aduși cu ștreangul de gât în fața călătorului, care recăpătându-și banii le iartă viața. Orașul, ne spune Lannoy, era locuit de Genovezi, Români și Armeni. În timpul cât era la Cetatea Albă, adaogă el, sosise acolo Ghedigold, voevodul Podoliei, cu 12 mii de oameni și patru mii de care, pentru a da ajutor la repararea castelului. Acest Ghedigold fusese trimis de ducele Lituaniei în ajutorul Domnului Moldovei, în urma atacului turcesc din 1419, când creștinii se așteptau dintr'un moment într'altul la un nou atac mai mare.

În timpul domniei lui Alexandru cel Bun, în primii săi ani fură strămutate din Cetatea Albă și moaștele Sfântului Ion cel Nou, fiind transportate la Suceava.

În mod trecător, unii din urmașii lui Alexandru cel Bun au avut reședința la Cetatea Albă. Astfel fiul său Ștefan III (1443 — 1447) și Alexandru II (1452 — 1455),

care și muri aci, otrăvit de boeri. Adevărata înflorire a orașului începe însă sub domnia lungă a lui Ștefan cel Mare (1457 — 1504). Acesta menține ca părcălab al cetății pe «marele» Stanciul, cum îl numesc analele bistrițene, cel mai puternic și mai temut dintre boerii moldoveni. El este menționat ca părcălab din 1449 până în 1471, cu o mică întrerupere în 1457, anul urcării pe tron al lui Ștefan cel Mare.

Cetatea a fost refăcută și mărită în mai multe rânduri de Moldoveni, ceea ce ne este atestat de patru inscripții pe plăci de marmoră, care se află în muzeul din Odesa. O inscripție în grecește din 10 Noembrie 1440, ne spune că această cetate a fost făcută sub Ștefan Voevod prin părcălabul Fedorca. O alta, în slavonește, ne arată că s'a terminat construcția unui zid și că a fost înarmat cu tunuri de «panul» (părcălabul) Stanciul, în Martie 1454. A treia, tot în slavonește, ne spune că în 1476 «s'a săvârșit marea poartă, în zilele cuviosului Io Ștefan Voevod și în zilele panului Luca și panului Hărman». Ultima inscripție, din 1479, tot în slavonă, ne spune că s'a terminat un zid sub părcălabii Duma și Hărman.

Cetatea a fost puternic întărită pentru a rezista atacurilor Tătarilor și mai ales, ale Turcilor. Aceștia din urmă atacă de mai multe ori Chilia și Cetatea Albă, dar fără succes. În 1484 însă, Baiazid II plecă cu flotă și armată mare într'o nouă expediție, pentru cucerirea celor

două cetăți. La 14 Iulie cade Chilia, iar la 4 August, după un scurt dar înverșunat asediu, cade și Cetatea Albă. Populația de vre-o 20 mii de suflete a acestui oraș este robită și nu mai rămân aci decât vre-o 200 familii de pescari.

Turcii organizează la Chilia și Cetatea Albă raiale și populează stepa cu Tătari. Timp de mai bine de trei secole Marea Neagră rămâne un lac turcesc, iar Cetatea Albă, sub numele de Akkermann, o cetate turcească. Incepând luptele dintre Turci și Ruși, aceștia, după ce cuceresc în mod trecător de trei ori cetatea, anexează prin pacea dela București, în 1812, toată partea Moldovei dintre Nistru și Prut, inclusiv cele două raiale, organizând aci o gubernie nouă sub numele de Basarabia. In urma revoluției rusești din 1918, Basarabia se proclamă republică independentă și apoi se alipește la patria-mamă.

Din punct de vedere pitoresc aspectul orașului este interesant. Străzile sunt aliniate și destul de bine pavate. In împrejurimi se întind până departe vii frumoase, care dau un vin vestit.

Călătorul se poate opri o zi cu folos în oraș, pentru a vizita rămășițele istorice vrednice să fie văzute. Prima vizită trebuie să ducă bineînțeles la cetate. Drumul nu este lung și se poate face pe jos. Orientarea este ușoară, căci toate străzile converg spre cetate, ca lamele unui evantai.

Ajunși pe glasisul din fața cetății o privire largă se deschide asupra impunătoarei cetăți, care e cea mai bine păstrată la noi în țară. Imprejurul cetății, un șanț larg și adânc, cu pereți susținuți de ziduri, apără cetatea înconjurând-o cu apa Limanului. Zidurile au întărituri duble și sunt prevăzute cu turnuri puternice. Intrarea este dinspre Est, pe poarta principală zidită în 1470. Dinspre poartă, un pod zidit, cu arc ogival, ajunge până la jumătatea șanțului; peste cealaltă jumătate a șanțului, în afară, era un alt pod, care se lăsa sau se ridica cu lanțuri. La turnul de intrare era întâi o poartă căzătoare care se deschidea lunecând în jgheaburi tăiate în piatră. Apoi venea o altă poartă cu două canaturi, iar spre partea dinăuntru încă una la fel. Este tipul de poartă medievală pe care arheologii o numesc «zwinger». În față, deasupra intrării se vede încă locul în zid unde era incastrată inscripția. Poarta, care începuse să se ruineze, a fost restaurată în 1928, dându-i-se vechea ei înfățișare.

Intrând în cetate, în curtea cea mare, avem în dreapta ruinele unei clădiri făcute de Ruși, iar în față minaretul ruinat al unei geamii care a fost dărâmată sub Ruși. Pe dreapta, un zid cu creneluri și cu un turn la mijloc, desparte curtea a doua a cetății. În acest zid soldații ruși făceau exerciții de tir, din care cauză a fost stricat atât de rău, încât amenința să se prăbușească. Partea cea mai grav avariata, între poarta principală și marele turn

din mijloc, a fost restaurată în 1928, când s'a restaurat și turnul prăbușit în timpul unei furtuni în 1916.

Spre stânga, în colțul de Vest se păstrează bine un alt turn mare pătrat, numit de locuitori «turnul fetei», în care povestea spune că ar fi fost închisă o prințesă. Tot în el, se afirmă că ar fi stat închis câțva timp și poetul Pușkin. În apropiere se văd săpăturile făcute în 1929 — 1930, când s'au descoperit resturi de clădiri și multe obiecte din epoca romană. O poartă ruinată în parte duce către Liman, pe țărmul căruia se află un al doilea rând de ziduri cu turnuri, dărâmate aproape complet de valuri. Lângă această poartă, se află pe linia zidului o clădire cu trei ferestre, care a fost reparată și în care sunt depozitate obiectele ce s'au găsit în săpături. De lângă ea se poate intra pe o poartă ogivală în curtea a doua a cetății. O altă intrare secundară, fără boltă și acoperită numai cu bârne de stejar, se află lângă turnul de observație din mijloc.

În curtea din mijloc ne impresionează citadela cu turnurile ei rotunde și masive. Pe stânga sunt ruinele unei foste cazărmi iar ceva mai departe, spre Nord, se vede locul altor săpături arheologice în care s'au găsit zidurile unei vechi clădiri. Tot aci s'au găsit în adâncime multe obiecte din epoca greacă și romană, iar într'un strat mai sus obiecte de ceramică orientală. În dreapta, o scară de piatră sue sus pe zidul din mijloc pe unde se

ajunge la ușa turnului de observație restaurat. Două scări de lemn conduc pe platforma turnului, de unde o priveliște admirabilă se întinde asupra întregii cetăți și asupra împrejurimilor.

Intrând în citadelă, care era ultimul refugiu al apărătorilor, se văd rămășițele unei mari clădiri, probabil fostă reședință a comandantului cetății. Turnurile din dreapta și stânga pot fi vizitate. Cel de Nord-Est are intrarea sus de tot; cel de Nord-Vest este pe cale de prăbușire și pare condamnat. Valurile i-au ros prea mult fundamentul. În față, pe stânga, se păstrează un beciu cu boltă unde a fost probabil un depozit de muniții. Aci, în citadelă și afară împrejur s'au făcut în 1929 și 1930 săpături sistematice până la o adâncime de 7–8 m., găsindu-se zale, arme, ghiulele, monete moldovenești și turcești, și alte obiecte care se află expuse în Museul Militar din București.

Eșind din cetate pe malul Limanului, către Sud se văd săpăturile făcute în 1919, 1927 — 1930, când s'au descoperit ruine antice. Stratificația lor se poate urmări foarte bine. Tot aci s'au găsit multe obiecte, mai ales ceramică greco-romană, cărămizi antice cu stampila legiunii a V-a Macedonică, etc. Ruinele orașului grec și roman sunt în întregime sub pământ până la o adâncime de 3 — 4 m., adică până la stânca de bază. Spre Est de la mal se vede pânza lucie a apei Limanului, a cărui lărgime

atinge aci până la 9 km. Dincolo, pe malul rusesc, se vede orașelul Ovidiopol, numit așa de Ruși la începutul secolului XIX, crezându-se că pe aici pe undeva ar fi fost vechiul Tomis, locul de exil al poetului Ovidiu.

O plimbare dealungul Limanului, plăcută, se poate face apoi pe drumul ce duce spre colonia elvețiană Șaba (8 km.). La vre-o 2 km, se întâlnește impozanta ruină a unui mormânt antic construit boltit din blocuri uriașe, bine cioplite. Înăuntru, cavoul, odinioară tencuit, are loc pentru două morminte. Pe dinafară blocurile sunt necioplite căci deasupra lui se ridică o movilă mare. Mormântul a fost descoperit în 1895 de lucrătorii cari scoteau piatră din cariera ce se exploata aci. Conținutul a fost prădat, așa că nu se știe ce se află înăuntru. Probabil că mormântul este din epoca romană, și el e foarte asemănător cu altul ce se află la Mangalia. Ceva mai departe pe malul Limanului, într'o poziție frumoasă, se află o veche capelă a Sf. Ioan cel Nou, având înăuntru o mică fântână. Pe scara capelei e așezată pe stâncă o placă de marmoră frumos ornamentată, cu o inscripție funerară armenească.

În oraș mai merită să fie vizitate biserica armenească, biserica grecească și muzeul de antichități dela Liceul de băeți.

Biserica armenească este cea mai veche clădire din oraș. Ea a fost zidită în sec. XIV și este pe jumătate sub nivelul pământului. Stilul ei este vechi, dar a fost

refăcută de mai multe ori. Înăuntru se află inscripții vechi și obiecte de cult interesante.

Biserica numită grecească a fost clădită probabil pe ruinele unei biserici moldovenești mai vechi, ridicată sub domnia lui Ștefan cel Mare. Alături, se află o capelă mare refăcută nu de mult, pe zidurile căreia, înăuntru, sunt picturi naive de dată recentă, reprezentând scene din martiriul Sfântului Ioan cel Nou.

La Liceul de băeți, clădire impozantă pe Str. Alexandru Cel Bun, se află instalat în mod provizoriu un mic muzeu de antichități. Obiecte mai interesante în el sunt: un taur de marmoră, lucrare din sec. III - II înainte de Cristos; o statueta grecească de marmoră; o inscripție greacă; numeroase fragmente de ceramică bună greacă și romană; mai multe amfore bine păstrate; o cărămidă antică cu ștampila legiunii a V-a; un relief de marmoră de factură grosolană, reprezentând pe Diana la vânătoare; diferite monete; o placă de marmoră cu inscripție funerară turcească, etc.

Săpăturile și lucrările de restaurare, făcute până acum în cetate, au fost susținute de Primăria orașului, de Comisiunea monumentelor istorice și de Muzeul militar din București. E de sperat că aceste lucrări vor continua și că se va construi în curând și un muzeu frumos și încăpător pentru obiectele numeroase care vorbesc de trecutul acestui oraș.

CETATEA ALBA

Le voyageur qui traverse la Bessarabie méridionale, de Galatz vers l'embouchure du Dniester, est surpris par l'aspect caractéristique de cette région. Sur la gauche on voit descendre du Nord-Est les derniers prolongements des collines du plateau moldave, et sur la droite on aperçoit les lacs qui s'étendent en longues nappes d'eau, vers le sud. Ce sont des vestiges de l'ancien grand golfe que le Delta du Danube a rempli d'eau douce, à la différence de ceux qui, reliés à la mer, sont remplis d'eau salée. Toute cette configuration, lacs et vallées, est le résultat d'une formidable oeuvre d'érosion accomplie par les torrents qui se sont écoulés au cours des temps vers le Pont Euxin. Sous la couche d'humus noir se trouve un lit épais de loess fin, apporté par le vent et lavé par les eaux, qui recouvre une autre couche, de calcaire mou coquillifère, pouvant servir de matériel de construction. A partir de la station de Culevcia le terrain de-

vient parfaitement horizontal. C'est le steppe. Mais à peine a-t-on dépassé 40 km., que le paysage monotone change brusquement, pour faire place à une végétation riche en vignobles et en jardins au-delà desquels s'étend le large miroir de l'estuaire du Dniester.

Presque toute cette région est agricole. Au mois de mai, les épis recouvrent entièrement cette étendue, qui ondoie comme une mer verdoyante. Si les pluies tombent en temps utile, la richesse de la récolte est extraordinaire. Les villages regorgent de céréales. Mais si la sécheresse sévit, les cultures sont perdues et la famine menace hommes et animaux. Vers la fin du mois de juin, le soleil sèche jusqu'aux dernières mares, formées le long des lits sinueux des quelques ruisseaux descendus le printemps des collines du nord. Les derniers restes de végétation sont brûlés ; la région n'est plus qu'un steppe de la mort, que les anciens appelaient déjà ἡ τῶν ἑσπέρων ἐρημία, *solitudo getarum*, le désert des Gètes.

Jadis, cette contrée fut habitée par les Cimmériens, peuple d'origine vraisemblablement thrace. Parmi les nombreux tumulus qui se trouvent dans la Bessarabie méridionale, beaucoup contiennent des tombeaux de ces anciens habitants. Ce sont de grands tertres qui contiennent généralement un sarcophage primitif en forme de dolmen. A l'intérieur le squelette du défunt se trouve dans une position accroupie et les ossements portent des

traces rougeâtres, ce qui indique que les cadavres étaient peints en cette couleur.

Hérodote raconte que les Cimmériens, menacés par l'invasion des Scythes de l'Asie, rassemblèrent le Conseil de leurs chefs pour délibérer sur le péril. Certains d'entre eux proposèrent de défendre leur patrie jusqu'à la dernière goutte de sang ; d'autres furent d'avis que toute résistance était inutile et qu'il était préférable d'émigrer. Les discussions furent tellement violentes qu'elles finirent par une lutte sanglante, dans laquelle nombre de chefs périrent en s'entretenant. Leurs sujets les enterrèrent dans des tumulus qui pouvaient être vus, selon Hérodote, sur les rives du fleuve Tyras—le Dniester actuel. Ils émigrèrent ensuite dans l'Asie Mineure en suivant le littoral du nord de la Mer Noire. Cet événement eut lieu vers le VIII-ème siècle avant J. Chr.

Dans la seconde moitié du VII siècle av. J. Chr., la florissante ville de Milet située en Asie Mineure, fonda de nombreuses colonies autour de la Mer Noire, dont une, près de l'embouchure du Tyras, reçut le nom de ce fleuve. Ce fut plutôt une factorerie commerciale pour l'exploitation du territoire traversé par cette artère de communication, navigable pour les navires jusqu'à plus de 400 Km. à l'intérieur du pays. A cette époque la population de cette région était formée en majorité par les Gètes qui s'étaient étendus des Carpathes jusqu'au sud

du Danube, ainsi que par les restes des Cimmériens, qui d'ailleurs étaient de même souche que les Gètes. La grande masse des Scythes était établie dans le sud de la Russie actuelle d'où elle n'exerçait qu'une faible domination sur ces régions.

Les informations de source antique sur la colonie Tyras sont assez rares. Hérodote, ayant visité le Pont Euxin vers le milieu du V-ème siècle av. J. Chr., venant de Olbia, passa par Tyras et appela les habitants de cette ville Tyritāi, nom qui désignerait plutôt les habitants d'une contrée que ceux d'une ville; mais les auteurs anciens et particulièrement Hérodote avaient cette coutume de désigner la population d'une colonie avec le nom générique de la région où elle était située.

Les Tyrites occupaient avec leurs vignes et leurs fermes toute la région de la rive droite du liman, où existait aussi une ville, ainsi que l'ont démontré les fouilles qui ont mis à jour beaucoup d'objets, d'inscriptions et de monnaies.

Une inscription datant de l'an 424 av. J. Chr., trouvée à Athènes, fait supposer que Tyras payait à cette époque à la confédération délienne dont elle faisait partie, une contribution d'un talent, soit une somme égale à celle que payaient Olbia et Nymphaeum, autres colonies du Nord de la Mer Noire. Vers la fin du IV-ème siècle, Tyras commence à battre monnaie en argent et en bronze

Au temps de Philippe, père d'Alexandre le Grand, Tyras entre dans la sphère d'influence macédonienne et nous possédons deux monnaies en or, les seules connues, portant le nom du Basileus Lysimachus, un des successeurs d'Alexandre. Une de ces monnaies, est actuellement en possession de l'Académie Roumaine, l'autre est conservée au British Museum de Londres.

Peu après cette période de grande prospérité, au II-ème siècle av. J. Chr., les colonies grecques du Pont Euxin commencent à être de plus en plus gênées par les peuplades des Scythes, des Celtes, des Bastarnes et des Sarmates, qui vivaient autour de ce territoire. Après un court laps de temps pendant lequel Tyras et les colonies grecques se trouvent sous le protectorat de Mithradate, roi du Pont, vers l'an 50 av. J. Chr. elles sont attaquées et mises à sac par les Gètes qui les envahissent sous la conduite de leur roi Boërebista. Mais les colonies grecques se remettent bientôt et se trouvent englobées dans la zone d'influence des Romains, qui étendent leur domination jusqu'aux bouches du Danube.

Sous l'empereur Claude, vers les années 52 — 53 après J. Chr. le gouverneur de la Moesie, Titus Plautius Aelianus, établit la domination romaine effective sur ce territoire. Ce fut un événement de telle importance pour les Tyrites qu'il marquèrent l'an 56 dans leur calendrier comme le commencement d'une ère nouvelle.

Sous la domination romaine, Tyras obtient des privilèges qui lui assurent une certaine autonomie et elle atteint, de même que les autres colonies grecques, à une grande prospérité. En 238 après J. Chr., Tyras est entièrement détruite par la grande invasion des Gothes, qui anéantissent toutes les colonies et envahissent la Mœsie. A partir de cette date, ce territoire demeure pendant plus de dix siècles la grande route de passage des différents peuples barbares qui se ruèrent sans trêve sur l'Europe, en venant du grand steppe scyto-sibérien.

Entre temps, sur l'emplacement des vieilles colonies détruites, des établissements nouveaux se formaient sans pouvoir résister à l'ouragan des nouvelles invasions. A partir du milieu du XIII-ème siècle, ces régions se trouvent sous l'empire des Tatares. C'est ici que vers 1330 St. Jean le Nouveau est martyrisé par eux. Dans la seconde moitié du XIV-ème siècle, le jeune Etat de Moldavie se consolide et étend sa domination jusqu'au Dniester. Un document de l'époque nous parle d'un boyard Iacsa Litavor, qui avait vaincu les Tatares sur le Dniester et qui gouvernait Cetatea Alba — l'antique Tyras — au nom du prince de la Moldavie. Mais déjà au temps des Tatares, ou peu après, sous la domination moldave, les négociants génois possédaient ici une factorerie commerciale appelée par eux *Moncastro*. Il ne peut être précisé combien de temps ils y restèrent. On ne peut, non plus,

savoir exactement si on doit leur attribuer la fondation du château-fort dont les murs subsistent encore au bord du Dniester. Les fouilles et recherches faites dans l'enceinte du château, n'ont pu donner de renseignements à ce sujet.

En 1421 le voyageur français Guillebert de Lannoy qui se rendait de Pologne à Constantinople, nous donne les premières nouvelles sur Cetatea Albă. Il raconte qu'à proximité de cette ville, il fut attaqué par des bandits, battu, blessé au bras, volé d'une centaine de louis d'or, dépouillé de ses vêtements, et lié à un arbre au bord du Dniester où il resta jusqu'au lendemain, quand les bandits le libérèrent. Les voleurs, pris par les hommes du gouverneur de la ville, furent amenés, la corde au cou, devant le voyageur qui récupéra son argent et leur laissa la vie. La ville, nous dit Lannoy, était habitée par des Gênois, des Roumains et des Arméniens. Il ajoute que, pendant son séjour à Cetatea Alba, le voévode de la Podolie, Ghedigold, y était justement arrivé avec 12.000 hommes et 4.000 charriots, pour aider à la réfection du château. Il était envoyé par le Duc de Lithuanie pour prêter secours à Alexandre-le-Bon prince de Moldavie qui, après l'attaque des turcs en 1419, craignait de nouvelles agressions.

Les successeurs d'Alexandre-le-Bon ont établi parfois leur résidence à Cetatea Alba; ainsi Etienne III (1432—

1446), le fils d'Alexandre-le-Bon, et ensuite Alexandre II (1446—1456), y habitèrent. Ce dernier, empoisonné par les boyards y trouva la mort.

La vraie prospérité de la ville commence sous le règne de longue durée d'Etienne-le-Grand (1457--1504). Celui-ci confirma comme gouverneur de la forteresse le «Grand Stanciu», boyard puissant et redouté qui conserva ce titre jusqu'en 1471.

La forteresse a été à plusieurs reprises réparée et agrandie par les Moldaves, comme l'attestent les quatre inscriptions sur marbre, conservées au Musée d'Odessa. Une de ces inscriptions, rédigée en langue grecque et datant du 10 novembre 1440, nous apprend que cette forteresse a été bâtie sous le voévode Etienne par les soins du gouverneur Fédorca. Une autre inscription, en langue slavonne, mentionne la construction d'une muraille pourvue de canons par le gouverneur Stanciu, en mars 1454. La troisième inscription, en slavon, rapporte qu'en 1476 a été achevée la grande porte, pendant le règne du pieux Voévode Etienne et des gouverneurs Luca et Harman. La dernière de ces inscriptions, datant de l'an 1479, et toujours en langue slavonne, nous dit qu'une nouvelle muraille a été construite sous les gouverneurs Duma et Harman.

La forteresse a été puissamment fortifiée pour résister aux attaques des Tatares et des Turcs. Ces derniers ont plusieurs fois attaqué Cetatea Alba mais sans succès. Ce-

pendant, en 1484, Bajazet II attaqua de nouveau et avec une grande flotte les deux forteresses moldaves qui gardaient l'entré du pays vers le sud, Chilia et Cetatea Alba. Chilia tomba la première, et peu après, Cetatea Alba se rendit à son tour, après un siège rapide et acharné. La population qui comptait environ 20.000 âmes fut menée en esclavage. Dans la cité ne restèrent plus qu'environ deux cent familles de pêcheurs.

Les turcs organisèrent à Chilia et à Cetatea Alba des *raïas* et ils peuplèrent le steppe avec des Tatares. Pendant plus de trois siècles, la Mer Noire ne fut plus qu'un lac turc et Cetatea Alba, appelée désormais Akermann, une forteresse turque. Pendant les guerres entre les Turcs et les Russes, la forteresse passa plusieurs fois aux mains de ces derniers et finit par être annexée à l'empire des tzars qui, par une paix injuste, en 1812, s'appropriait toute la Bessarabie. A la suite de la révolution russe de 1918, Cetatea Alba, ainsi que toute la province de la Bessarabie devaient retourner à la mère patrie.

Du point de vue pittoresque l'aspect de la ville d'aujourd'hui est intéressant; les rues propres et bien soignées ont un cachet particulier. La ville est entourée de vignes plantées sur les coteaux sablonneux du Limân qui fournissent des crus renommés.

Le voyageur qui s'arrête pour un jour à Cetatea

Alba peut en profiter pour visiter les ruines historiques de la ville et en premier lieu la forteresse. Le chemin qui y conduit n'est pas long et peut être fait à pied. Du glacis devant la forteresse, une large vue s'ouvre sur l'imposante ruine, une des mieux conservées en Roumanie.

La forteresse est entourée d'un fossé large et profond dont les parois sont soutenues par des murs. Ce fossé, dont la partie inférieure est creusée dans la roche vive, était jadis rempli par l'eau du Liman. Les murailles de la citadelle ont des renforcements doubles et sont munies de tours puissantes. L'entrée est à l'Est où se trouve la porte principale construite en 1470 sous Etienne le Grand. Devant la porte, un pont levis traversait le fossé. Il donnait accès à l'entrée de la forteresse, défendue par un système compliqué de portes dont les traces sont encore visibles. Au-dessus de l'entrée on aperçoit l'emplacement dans le mur où se trouvait encastrée une des pierres à inscription, conservée aujourd'hui à Odessa. La tour d'entrée qui menaçait ruine a été restaurée en 1928.

En entrant dans la première enceinte de la forteresse, on remarque d'un côté les ruines d'une bâtisse faite par les Russes, et d'un autre le minaret délabré d'une mosquée détruite au temps des Russes. A droite, une muraille crénelée, avec une tour au milieu, défendait la seconde enceinte. A gauche, vers l'ouest, on voit une autre tour désignée par les habitants sous le nom de «tour de la

jeune fille». Une légende dit en effet qu'elle aurait été jadis la prison d'une princesse. C'est dans le même endroit que fut enfermé pour quelque temps le grand poète russe, Pouchkine. Près de cette tour on aperçoit l'emplacement des fouilles pratiquées en 1929 — 30, qui ont mis à jour des restes de constructions et de nombreux objets de l'époque romaine. Une porte, en partie ruinée, mène vers le Liman, au bord duquel se trouve une seconde muraille renforcée de tours, aujourd'hui presque entièrement démolie par les vagues. A proximité de cette porte, le long du mur se trouve une bâtisse à trois fenêtres, qui a été récemment restaurée pour servir de dépôt aux objets trouvés dans les fouilles. A côté, une porte ogivale permet l'accès dans la seconde cour de la forteresse, où l'on peut entrer également par une autre porte plus petite se trouvant près de la tour. Dans l'enceinte centrale s'élève, imposante, la citadelle à tours rondes et massives. A gauche on voit les ruines d'une ancienne caserne. Des fouilles pratiquées non loin d'ici ont mis à jour les murs d'une vieille construction où on a trouvé des objets d'époque grecque et romaine et de la céramique orientale.

Un escalier en pierre conduit à la tour d'observation restaurée depuis peu, qui de sa plate-forme supérieure offre une vue magnifique sur l'ensemble de la forteresse et sur ses environs.

Dans la citadelle se trouvent les restes d'une grande construction. C'était, selon toute probabilité, l'ancienne demeure du commandant. Les tours de droite et de gauche peuvent être visitées. En face, à gauche, subsiste encore une cave voûtée, ayant vraisemblablement servi de dépôt de munitions. A l'intérieur de la citadelle et autour de ses murs, des fouilles systématiques pratiquées en 1929 — 30, on fait découvrir des armes, des cottes de mailles, des projectiles, des monnaies moldaves et turques, etc., objets qui se trouvent exposés au Musée militaire de Bucarest.

En quittant la forteresse, on passe à gauche sur le bord du Liman où les fouilles faites en 1919, 1927 et 1930 permettent de suivre aisément la stratification des ruines de l'ancienne Tyras. On y a trouvé beaucoup d'objets, entre autres, de la céramique gréco-romaine, des briques avec le sceau de la V-ème Légion Macédonienne, etc. Les ruines des anciens établissements grecs et romains se trouvent enfouies sous la terre à une profondeur de 3 à 4 m., c'est-à-dire jusqu'à la roche de base. Vers l'Est s'étend la nappe brillante des eaux du Liman dont la largeur atteint ici jusqu'à 9 km. Au delà, sur la rive russe, on aperçoit la petite ville d'Ovidiopol, appelée ainsi par les Russes au début du XIX-ème siècle, car on croyait qu'ici quelque part aurait existé Tomis, lieu d'exil du poète Ovide.

Une promenade agréable peut être faite le long du Liman, sur la route qui conduit à la colonie suisse de Saba (8 km.). A environ 2 km., on rencontre l'imposante ruine d'un tombeau antique, voûté, construit en blocs géants bien taillés. A l'intérieur, le caveau qui était crépi pouvait contenir deux tombes. A l'extérieur, les blocs ne sont pas taillés et étaient couverts d'un grand tumulus. Il a été découvert en 1895 par les ouvriers d'une carrière qu'on exploitait dans cet endroit. Le tombeau a été pillé, de sorte que l'on ignore ce qu'il contenait. Selon toute apparence, le tombeau date de l'époque romaine et il est semblable à un autre qui se trouve à Mangalia en Dobrodja. Un peu plus loin sur le bord du Liman, dans un site pittoresque s'élève une vieille chapelle vouée à St. Jean-le-Nouveau, ayant au milieu une petite fontaine à eau potable. Sur l'escalier de la fontaine se voit encadrée une plaque en marbre joliment ornée, portant une inscription funéraire arménienne.

Dans la ville on peut visiter encore l'église arménienne, l'église grecque et le Musée des antiquités.

L'église arménienne est la plus ancienne bâtisse de la ville. Elle a été érigée au XIV-ème siècle et est à moitié sous terre. L'architecture de l'église est ancienne, mais elle a été restaurée à diverses reprises. A l'intérieur il y a de vieilles inscriptions et des objets de culte intéressants.

L'église grecque a été probablement élevée sur les ruines d'une autre église, construite sous le règne d'Étienne le Grand. À côté se trouve une grande chapelle reconstruite depuis peu et dont les murs intérieurs sont couverts de peintures naïves représentant des scènes du martyre de St. Jean-le-Nouveau.

Un petit musée d'antiquités est provisoirement installé au lycée de garçons, belle construction sise au centre de la ville. Parmi les objets exposés, les plus intéressants sont : un taureau en marbre, oeuvre du III — II-ème siècle av. J. Chr.; une statuette grecque en marbre ; une inscription grecque ; de nombreux fragments de céramique grecque et romaine ; plusieurs amphores bien conservées ; un relief en marbre de facture grossière, représentant Diane à la chasse ; différentes monnaies ; une pierre tombale en marbre avec inscription turque, etc.

D'autres pièces, concernant le moyen âge, se trouvent dans le petit musée de la forteresse et on espère qu'avec le temps on pourra réunir tous ces objets dans un seul musée de la ville.

NOTIȚĂ BIBLIOGRAFICĂ

- Avakian Gr. : *Săpături la Cetatea Albă*, «Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, Secția pentru Basarabia», Chișinău, 1930.
- *Inscripții armenesti din Cetatea Albă*, «Revista istorică», an. IX (1923), No. 7 — 9.
- Bogdan Ion : *Inscripțiile de la Cetatea Albă*, «Analele Academiei Române» XXX, 1909.
- Iorga N. : *Studii istorice asupra Chilie și Cetăței Albe*, București 1899.
- *Les chateaux occidentaux en Roumanie*, «Buletinul comisiunii monumentelor istorice», An. XXII (1929), fasc. 60, pp. 49 — 69.
- Nicorescu P. : *Scavi e scoperte a Tyras*, «Ephemeris Dacoromana», Roma 1924, vol. I, pp. 378 — 415.
- *Taurul de pe monetele dela Tyras*, «Buletinul comisiunii monumentelor istorice, Secția Basarabia», Chișinău, 1928.
- *Lucrări de restaurare la Cetatea Albă*, Ibid., 1930.
- *Cavoul antic dela Cetatea Albă*, Ibid., 1930.
- Cetatea Albă. *Zece ani de la realipire*. București 1928. (Ed. Căminul Cultural «Cetatea Albă»),

ILUSTRĂȚII

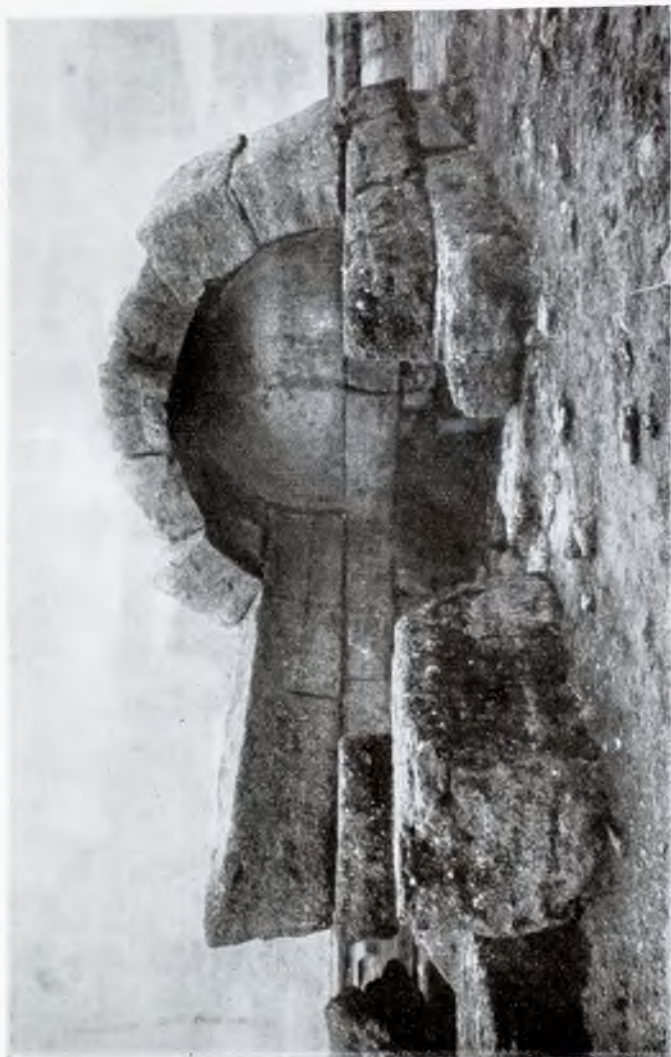
ILLUSTRATIONS

1878-1897 II

Fotografii: Avakian, Lalevitch,
Maister, Foto-Tehnica
Zincografie: Marvan-Bucuresti
Tipografie: Ramuris-Craiova
1931.

Cetatea Albă: Vederea generală a oraşului.
Vue générale de la ville.

(Gr. Avakian)

Monument funerar antic în împrejurimile oraşului.

Monument funéraire antique dans le voisinage de la ville.

(P. Nicrorescu)

Sculptură greacă găsită la Cetatea Albă.

Sculpture grecque trouvée à Cetatea Alba.

(P. Nicorescu)

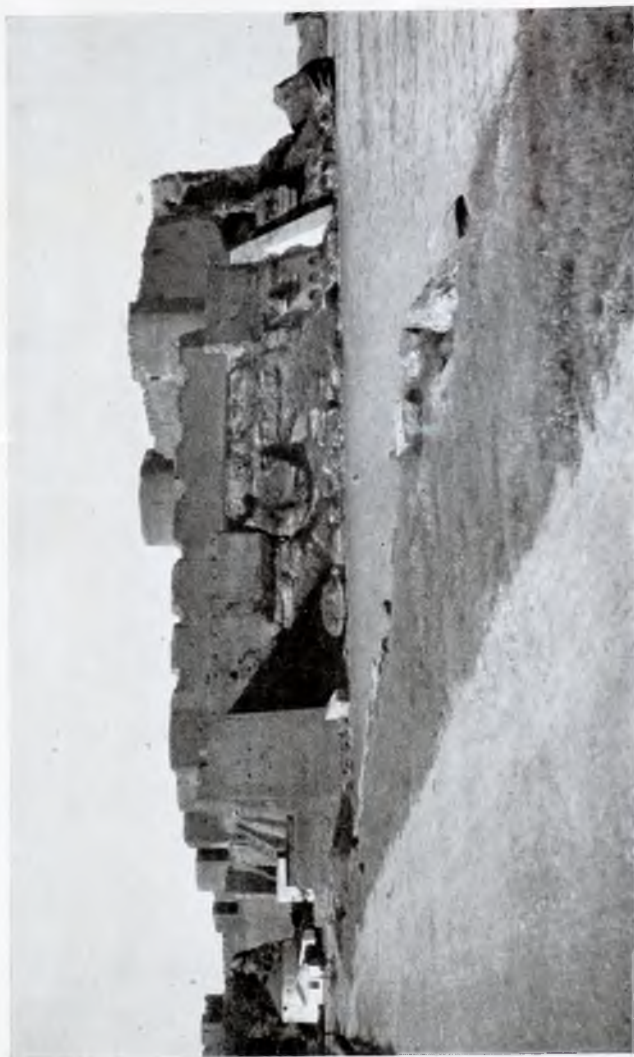
Ceramică antică găsită la Cetatea Albă.

Céramique antique trouvée à Cetatea Alba.

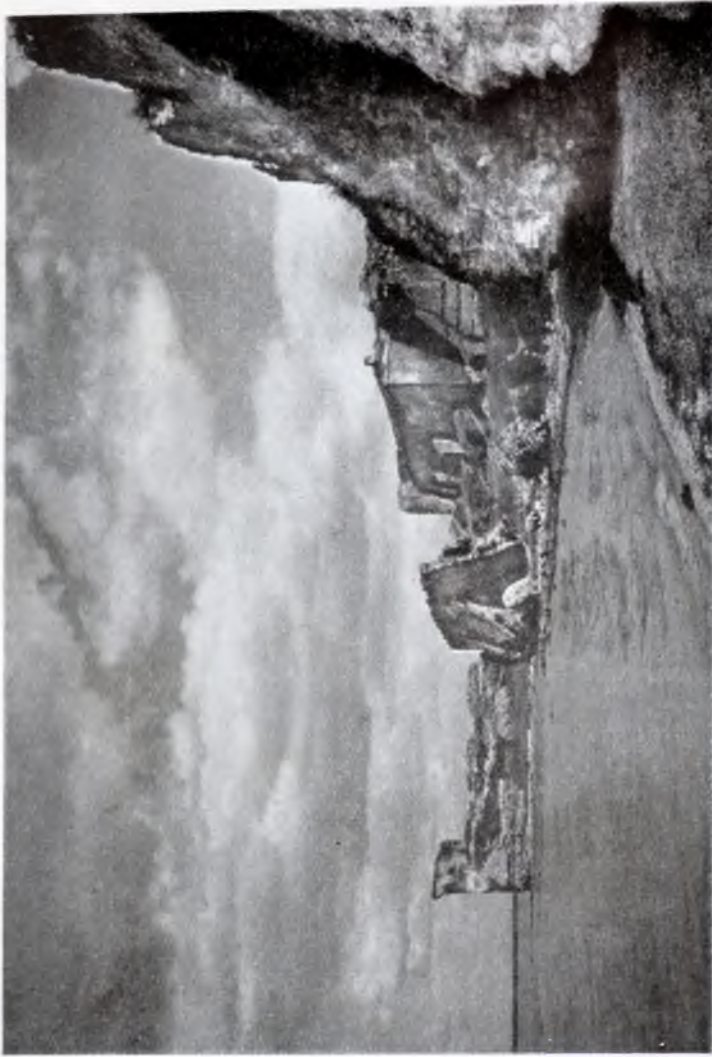
(Foto-Tehnica)

Ceramică grecească găsită la Cetatea Alba.
Céramique grecque trouvée à Cetatea Alba.

(Gr. Avakian)

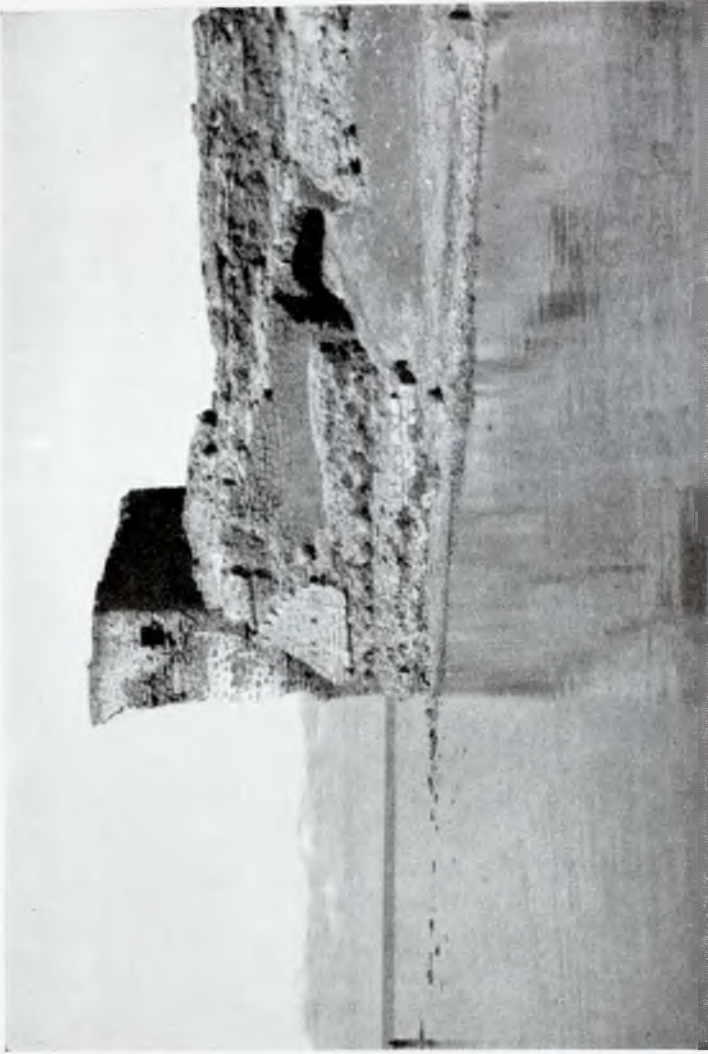
Cetatea.
La forteresse.

(A. Lalevitch)

Ziduri exterioare ale cetății.

Murailles extérieures de la forteresse.

(Cr. Avakian)

Un colț al cetății, spre Liman.

Un coin de la forteresse, vers le Liman.

(A. Lalevitch)

Ziduri exterioare ale cetății.

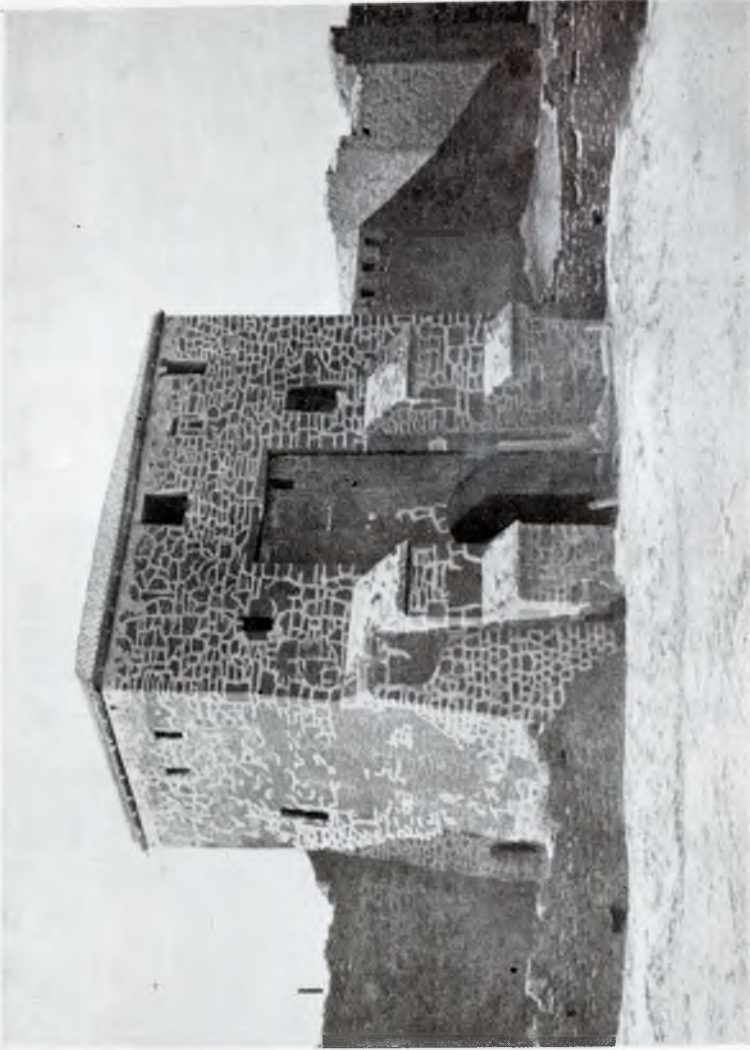
Murailles extérieures de la forteresse.

(A. Lalevitch)

Un bastion al cetății.

Un bastion de la forteresse.

(Gr. Avakian)

Poarta restaurată a cetății — vedere exterioară.

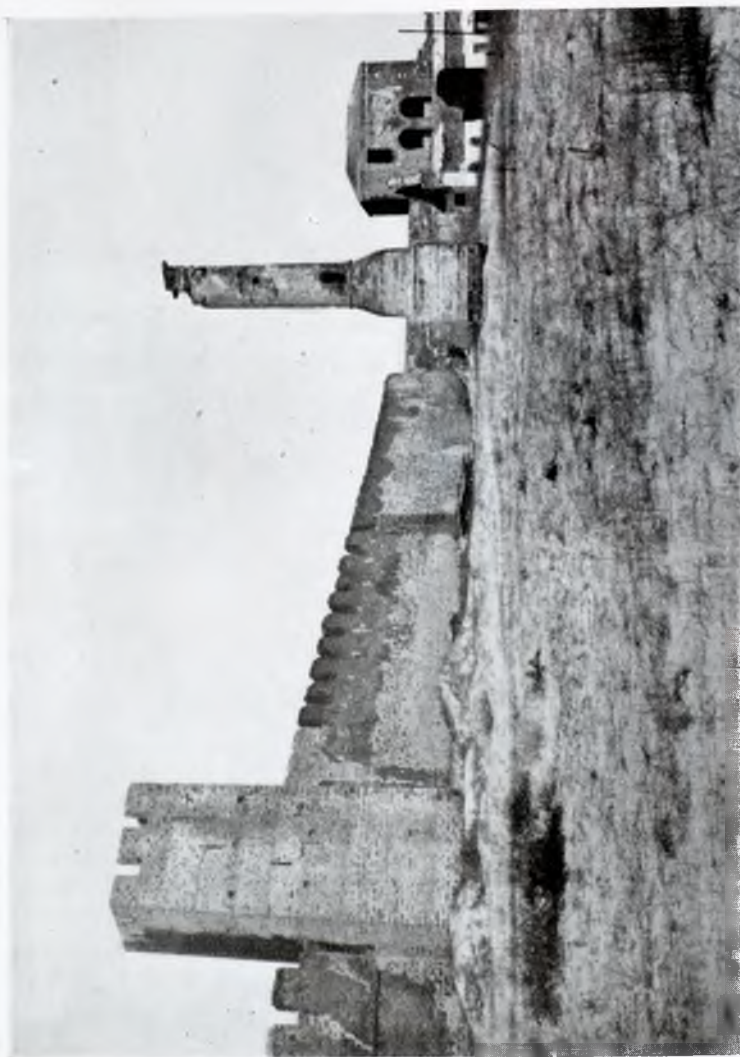
Porte restaurée de la forteresse — vue extérieure.

(A. Lalevitch)

Poarta cetății, nerestaurată — vedere din interior.

Porte de la forteresse, avant la restauration — vue de l'intérieur.

(Gr. Avakian)

Prima incintă a cetății.

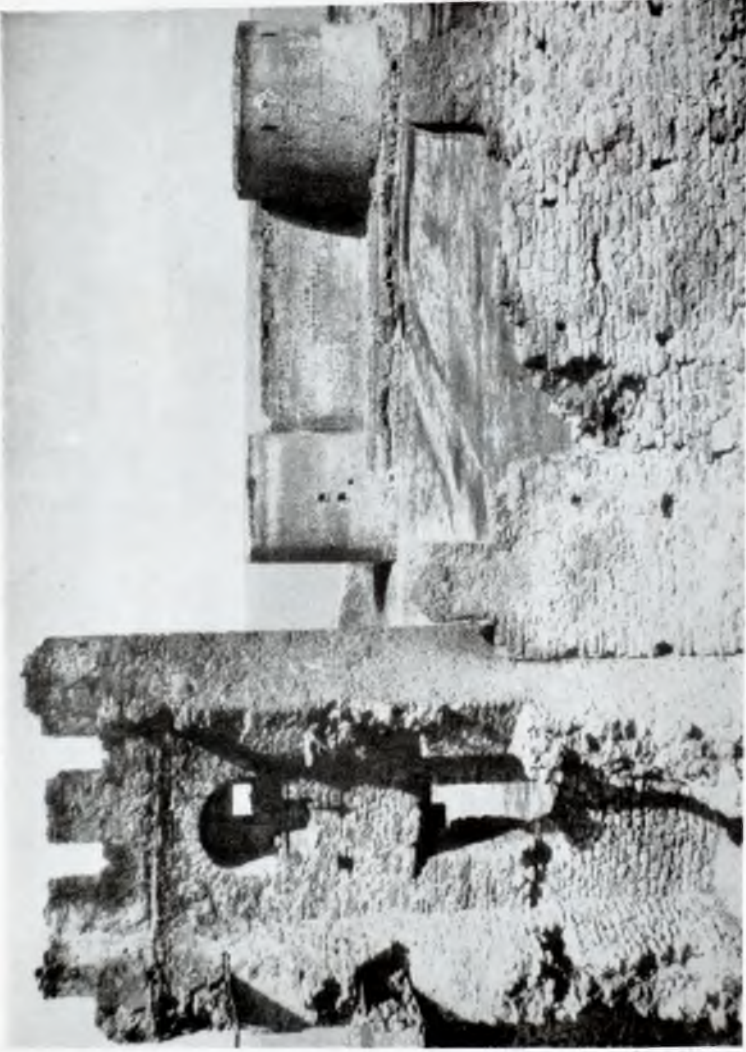
La première enceinte de la forteresse.

(Gr. Avakian)

Minaret de geamie în interiorul cetății.

Minaret d'une djamie dans l'intérieur de la forteresse.

(Gr. Avakian)

A doua incintă și cetățuia.

La seconde enceinte et la citadelle de la forteresse.

(A. Ialevitch)

Cetățuia.
La citadelle.

(A. Lalevitch)

Interiorul cetățuii.

L'intérieur de la citadelle.

(A. Lalevitch)

Poartă în interiorul cetății.

Porte dans la citadelle.

(Gr. Avakian)

Ziduri din cetate.
Murs de la forteresse.

(după I. Bogdan)

Inscripția moldovenească a cetății, din 1476.

Inscription moldave de la forteresse, de 1476.

(Muzeul din Odesa)

(A. Maister)

Biserica armenescă din Cetatea Albă.

L'église arménienne de Cetatea Alba.

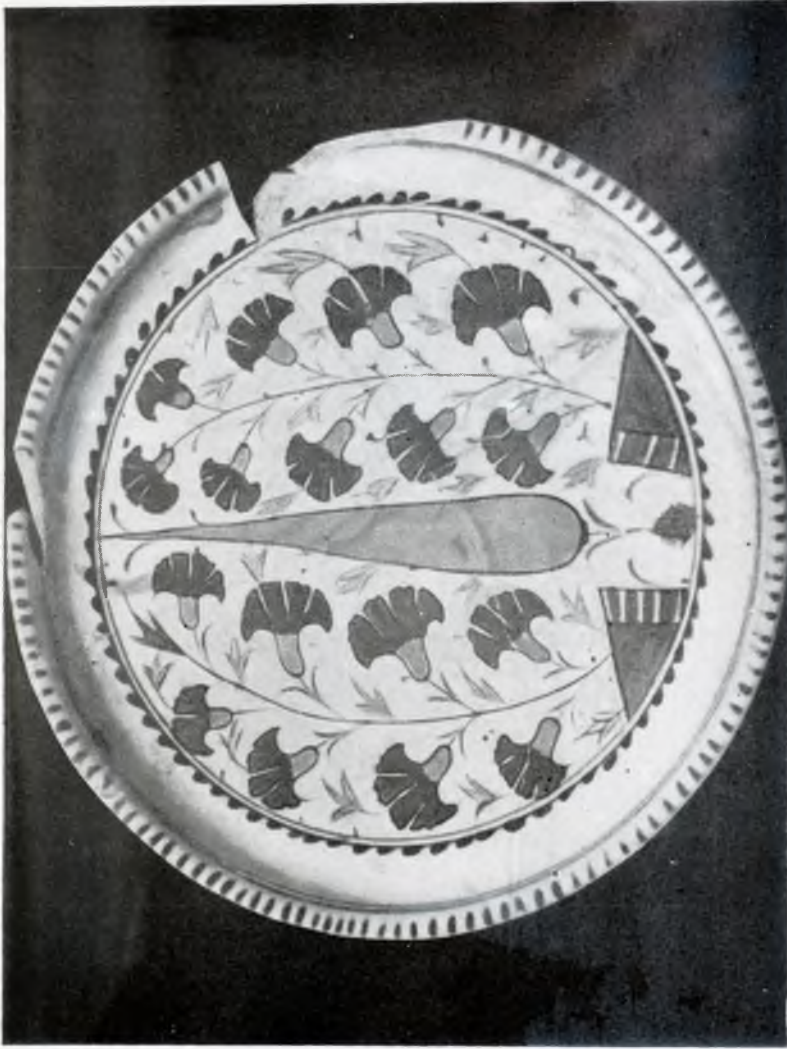
(Gr. Avakian)

Potir vechiu de argint, din Biserica armenească.
Calice d'argent conservé à l'Eglise arménienne.

(Gr. Avakian)

Cruce în filigran de argint, păstrată în Biserica armenească.
Croix en filigrane d'argent, conservé à l'Eglise arménienne.

(Gr. Avakian)

Vas persan găsit în săpăturile de la Cetatea Albă.

Vase persan trouvé dans les fouilles de Cetatea Alba.

(Col. Gr. Avakian)

„COLECȚIA APOLLO“

Ingrijită de AL. BUSUIOCEANU

va publica patru serii de broșuri ilustrate, cu text
român și francez :

1. ARTA ROMÂNEASCA VECHĂ
2. ARTA ROMÂNEASCA MODERNĂ
3. MUZEE ȘI COLECȚII ROMÂNEȘTI
4. ORAȘE ȘI LOCURI DE ARTĂ
ROMÂNEȘTI.

PRIMELE BROȘURI:

ARTA ROMÂNEASCĂ MODERNĂ

TĂTĂRESCU	de Al. Marcu
ISER	de Al. Busuiocanu
O. HAN	de Tudor Vianu

MUZEE ȘI COLECȚII ROMÂNEȘTI

BOURDELLE ÎN MUZEUL SIMU
de O. Han.

ORAȘE ȘI LOCURI DE ARTĂ ROMÂNEȘTI

CETATEA ALBĂ de Paul Nicorescu

La „COLLECTION APOLLO“

Dirigée par AL. BUSUIOCEANU

publiera quatre séries de brochures illustrées, avec
texte français et roumain :

1. ART ROUMAIN ANCIEN
2. ART ROUMAIN MODERNE
3. MUSÉES ET COLLECTIONS ROUMAINES
4. VILLES ET LOCALITÉS D'ART EN
ROUMANIE

PREMIÈRES BROCHURES:

ART ROUMAIN MODERNE

TATARESCU	par Al. Marcu
ISER	par Al. Busuiocanu
O. HAN	par Tudor Vianu

MUSÉES ET COLLECTIONS ROUMAINES

BOURDELLE AU MUSÉE SIMU
par O. Han.

VILLES D'ART EN ROUMANIE

CETATEA ALBA par Paul Nicorescu
